

RIEDEL, JULIA ANNA: Bildungsreform und geistliches Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung. Die Schulen der Piaristen unter Maria Theresia und Joseph II. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2012. (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte. Band 77.) 611 old.

A Piarista Rend magyarországi tartományának története összességében méltó helyet kapott a magyar historiográfiában,¹ köszönhetően a piarista tematikájú szakfolyóiratoknak, illetve a szintéziseknek, a résztémákat tárgyaló kiváló tanulmányoknak. Az összefoglalások közül Balanyi György monográfiája 1943-ban jelent meg, majd 1992-ben a rend magyarországi megtelepedésének 350. évfordulóján Holl Béla szerkesztésében tanulmánykötet látott napvilágot.² Az 1990-es években jelentős kutatások indultak meg a piaristákkal kapcsolatban (elsősorban Koltai András révén), amelyeknek köszönhetően számos figyelemreméltó eredmény született. 2007-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen rendezték meg azt az alap kutatásokra épülő konferenciát, amelynek anyaga 2010-ben látott napvilágot tanulmánykötet formájában. 2007-ben három további fontos kötet jelent meg, amelyek különböző szempontokból dolgozták fel a rend történetét.³ Mindezek mellett van létjogosultsága Julia Anna Riedel munkájának, amely elsősorban arra koncentrál, hogyan élte meg a rend a 18. századi oktatási és egyházi reformokat. (A cím magyar fordítása: *Oktatási reform és szerzetesség a felvilágosodás kori Magyarországon. A piarista iskolák Mária Terézia és II. József alatt.*)

A kötet a szerző Tübingenben megvédett doktori disszertációjának szerkesztett változata. A téma egy igen koncepciózus kutatási projekten belül helyezkedik el: a tübingeni egyetemen Anton Schindling irányítása alatt futó *Bedrohte Ordnung* tematikába ágyazva. A német jelzős szerkezetet „veszélyeztetett/veszélybe került” rendként lehetne leginkább lefordítani. Ez a kutatási vállalkozás olyan társadalmi, kulturális rendeket (*Ordnungen*) vizsgál a kora újkorban, amelyekben bizonyos tényezők zavart okoztak (*Störelemente*), és ennek következtében a korábbi állapotok veszteségeket, károkat, negatív tendenciákat szenvednek. Ebben a kontextusban vizsgálat tárgya lehet a kiváltó ok, valamint az, hogy a korábbi viszonyokban, milyen mértékű, milyen jellegű változások következtek be,

---

¹ A Piarista Rend Magyarországon. Szerk.: Forgó András. Bp., 2010. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák) 9. p.

² Itt érdemes megemlíteni az 1997-től rendszeresen, Tózsér Endre szerkesztésében megjelenő *Piarista Füzetek* című kiadványsorozatot, amelyben több történeti tematikájú munka látott napvilágot, valamint Kilián István írásait a piarista drámákkal és színjátékokkal kapcsolatban. Küln.: A piarista dráma és színjáték a XVII-XVIII. században. Iskolai színjátékaink témarendje egy reprezentatív jezsuita minta és a teljes piarista felmérés alapján. Bp., 2002.

³ KOLTAI ANDRÁS: Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába. Bp., 2007.; BORIÁN TIBOR – KOLTAI ANDRÁS – LEGEZA LÁSZLÓ: Piaristák. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében. Bp., 2007.; Piarista iskoladrámák. II. Sajtó alá rend.: Demeter Júlia – Kilián István – Pintér Márta Zsuzsanna – Czibula Katalin. Bp., 2007.

hogyan módosult a rend. Az ilyen jelentős átalakulások hálás témát jelentenek a történész számára, hiszen a kiváltó okok, illetve a transzformációs folyamatok mellett fel lehet vázolni a megoldási, „kríziskezelési” stratégiákat is.

A Piarista Rend helyzete a 18. század második felében eklatáns példája egy ilyen folyamatnak. A 17–18. századi művelődés- és társadalomtörténeti tendenciák mind európai, mind magyar viszonylatban jelentős változásokat okoztak számára, nagyban érintették a rend pozícióit. (A 18. században változáson ment át többek között az állami oktatás- és művelődéspolitiká, a katolikus egyház oktatási stratégiája és rendszere, a szerzetesrendek szerepe az oktatásban, illetve a pedagógia módszertana.) A folyamatosan megújuló, komplex kihívásokra nem volt könnyű egyöntetű, egységes válaszokat adni, így a piaristák is eltérő módon reagáltak, részben a hagyományos keretekhez való ragaszkodással, részben az új elvárásokhoz való alkalmazkodással, valamint bizonyos fokú megújulással. A könyv egyik végső konklúziója szerint éppen ez utóbbi jelentette a rend életképességét a 18–19. század fordulóján. A szerző igen plasztikusan láttatja a művelődési folyamatokat, a piaristák perspektíváján keresztül pedig vizsgálhatjuk a kormányzat, illetve a katolikus egyház és a jezsuita rend helyét ebben a koordinátarendszerben. A kötet érdeme, hogy nem csupán a makroszintű tendenciákat láthatjuk, hanem az egyes piarista iskolák révén megjelennek a lokális és – sok esetben – az egyéni stratégiák is.

Julia Anna Riedel disszertációjának központi kérdése: miként reagált a Piarista Rend Magyarországon – összehasonlítva az örökös tartományokkal – Mária Terézia és II. József reformjaira. A szerző komplexen vizsgálja a témát, nem csupán a kihívásokra adott válaszokat analizálja, hanem a rend történetét egyfajta fejlődéstörténetként („Entwicklungsgeschichte”) szemléli. Társadalmi összefüggéseiben vizsgálja a rend funkcióit, jelentőségét és hatását.

Három nagyobb egységre osztható a kérdéskör tárgyalása. Egyfajta bevezetőként részletesen bemutatja a kérdésfelvetést, az alkalmazott módszertani eljárást, a forrásokat, valamint a kutatás jelenlegi állását. A vizsgálat több komplex és esetenként ellentmondásos fogalmat és témakört (rend, iskola, szekularizáció, katolikus felvilágosodás, jozefinizmus, felvilágosult abszolútizmus) érint, amelyeket körültekintően és összességében a releváns nemzetközi szakirodalmak alapján tisztáz a szerző.

A második nagyobb egységben a piaristáknak a magyar oktatásban betöltött helyét és szerepét tárgyalja, külön érdeme, hogy ezt kontextusban, folyamatában és nemzetközi összehasonlításban teszi. Felvázolja a Piarista Rend történetét, illetve közép-európai elterjedésének, a provinciák alakulásának fejlődését.

Hangsúlyozza, hogy az oktatásban erős konfliktushelyzetet teremtettek az állam és az egyház, valamint a jezsuita és a Piarista Rend érdekkülönbségei. E tekintetben a szerző középpontba állítja a jezsuitákat, illetve a rend 1773-as megszüntetését. Ezt az időpontot igen erős cezúrának tartja, elsősorban abból a szempontból, hogy nem csak Magyarországon, hanem Európában több részében átfogó oktatáspolitikai reformok jelentek meg.⁴ 1773-at

⁴ „In Österreich eröffnete die Aufhebung des Jesuitenordens tatsächlich die Möglichkeit einer Neugestaltung des Bildungswesens. Die angeschlagene Staatskasse –

valóban jelentős művelődéstörténeti határvonalnak, valamint számos oktatáspolitikai változás origójának kell tartanunk, de a könyvben szereplő kizárólagossága kissé túlzó, előtérbe állításával ugyanis valamelyest háttérbe szorulnak az iskolai nevelésben megnyilvánuló komplex, illetve korábban megindult, szerves folyamatok.

Örvendetes, hogy a szerző felvállalja a Piarista Rend tagjainak etnikai és társadalmi vizsgálatát („die ethnische und soziale Zusammensetzung des Ordens”), amely fontos adalékokat nyújt a kutatók számára. A kérdés vázlatos áttekintése után Riedel négy provinciális (Bajtay, Orosz, Conradi, Königsacker) iskoláztatását mutatja be, majd karrierjük ismertetése révén kívánja összegezni azok „Sozialprofil”-jét. Így azonban valójában csak egy sajátos szempontú és korlátozott képet tud nyújtani a rend szociális struktúrájáról.

Tematikus képet kapunk a piaristák nevelési filozófiájáról, oktatási stratégiájáról. A szerző örvendetes módon felveti a „modern”, „progreszszív”, „haladó”, „maradi” jelzők használatának problematikuságát, relativizáltságát, valamint azt, hogy ezek a kitételek leginkább a későbbi korok kreálmányai, és az adott időszakban nehezen értelmezhetők. A piaristák „haladó” attitűdjét Riedel is a természettudományokhoz fűződő viszony alapján szemlélteti. (A felvázoltakból is jól látszik, hogy a piarista identitás egyik sarokköve a reáliák oktatásához való konzekvens ragaszkodás.) A piarista oktatás természettudományos világképét megfelelő és bőséges szakirodalom alapján mutatja be, a gimnáziumi, valamint közgyűteményekhez kötődő évkönyvek igen plasztikus, valamint bőséges forrás- és adatbázist biztosítottak a témával kapcsolatban. A piaristák és a jezsuiták oktatási módszereinek, súlypontjainak összehasonlításakor átveszi a jezsuitákat illető kritikákat, ugyanakkor rámutat arra is, hogy ezeket részben a korszak antijezsuita érvrendszerében kell értelmeznünk.

A szerző részletesen tárgyalja a Piarista Rend és a felvilágosodás kapcsolatát, erőteljesen támaszkodva Gerencsér István munkáira. Julia Anna Riedel a rendet egyfajta „projosefinista” intézményként jellemzi, és úgy látja, hogy a piaristák belső fejlődésük alapján kerültek abba a helyzetbe, hogy lehetővé vált számukra a felvilágosodás egy egészen saját(os) változatának megvalósítása („eine ganz eigene Rezeption der Aufklärung”), illetve egy önálló rendszer létrehozása. A kötet szerint a hasonlóságok egyik fő oka abban rejlik, hogy több jozefinista elv is eredendően megtalálható a rend karakterjegyei között. (Itt elsősorban a filantróp szemléletet és a hasznosság gondolatát emeli ki a szerző.) Az azonban, hogy a piaristák szociális, oktatási célkitűzései számos ponton hasonlítanak a 18. század második felének európai állami társadalompolitikai alapelveihez, leginkább abból adódik, hogy a trienti egyház ilyen jellegű és témájú végzései fokozatosan beépültek a világi társadalompolitikába, közigazgatásba. A kötet újabb adalékokkal szolgál annak bizonyítására, hogy a katolikus egy-

---

schließlich kämpfte man noch immer mit den Nachwirkungen des Dreißigjährigen Krieges, den Türkenkriegen, den Folgen des Österreichischen Erbfolgekrieges und denen der Schlesischen Kriege – hatte bislang für solche Maßnahmen nur einen eingeschränkten Spielraum gelassen. Vor 1773 hatte es darum nur Einzelformen auf diesem Gebiet gegeben.” Ld. 64. p.

ház egyrészt már korábban is rendelkezett szociális programmal, másrészt, hogy ez előképet szolgáltatott a felvilágosodás célkitűzéseire.

A jozefinista elvek meglétét Riedel – részben a kötet tematikájából adódóan – szinte kizárólag a piaristákhoz köti. A rendet itt bizonyos értelemben kiragadja a katolikus struktúrából, mintha az csak a katolikus egyháztól, a jezsuita rendtől, illetve a barokk kor egészétől különválasztva, attól megkülönböztetve felelhetett volna meg korábban, illetve felelhetne meg a 18. század második felében a felvilágosodás elvárásainak.⁵ Ugyanez a gondolat megfordítva is előkerül, a szerző szerint a kormányzat azért viszonyult pozitívan a Piarista Rendhez, mert az elkötelezetté vált (illetve az argumentáció szerint eredendően elkötelezett volt) a hasznos polgárok nevelése („die Erziehung »nützlicher Bürger«”), valamint a felvilágosodás nevelési, társadalmi szempontrendszerére irányába.⁶

A rend és a felvilágosodás kapcsolatának bizonyítékeként a szerző vizsgálja a rendtagok tudományos, kulturális, illetve iskolán kívüli oktatási tevékenységét. Rámutat arra, hogy pasztorációs tevékenységük, házi tanítóskodásuk és más hasonló tevékenységük révén jelentős társadalmi beágyazottságra tettek szert. A piarista érdekek képviselőiként, illetve a rend szellemiségének elterjesztésében fontos szerep jutott a rendi küldötteknek, a Bécsben székelő ágenseknek, valamint a társadalmi elismertséggel bíró, munkásságukkal a nyilvánosságot is elérő szerzetes tanároknak és tudósoknak (532. p.). Ennek bizonyítására a szerző külön alfejezetet szentel Desereczky Incének, Dugonics Andrásnak, Horányi Eleknek és Révai Miklósnak.

A harmadik nagyobb egység az állami oktatási reformok, illetve a szerzetesrend kapcsolatával foglalkozik. A szerző szisztematikusan tekinti át ezt a viszonyrendszert az 1770-es évekre vonatkozóan, az iskolák alsó szintjétől kezdve egészen a felsőoktatást érintő intézkedésekig. Külön fejezetben kerül tárgyalásra az egyházak és az állam együttműködése, a szerző itt igen intenzíven mutatja be a piaristák befolyását Mária Terézia oktatáspolitikájára. Riedel nem elégszik meg az evidenciának számító források (például a Ratio Educationis) ismertetésével, igyekszik túllépni a szakirodalomban rögzült toposzokon. Következetesen és tematikusan mutatja be az iskoláztatásban bekövetkezett változásokat.

A szerző II. József oktatás- és egyházpolitikáját is képes összefüggéseiben láttatni a bőséges szakirodalomnak és az alapos forráselemzésnek köszönhetően, amely időszak a szerzetesrendek szempontjából igen problematikus és összetett. A felhasznált források változatossága és nagy száma ugyanakkor lehetőséget nyújt arra is, hogy intenzíven jelenítse meg az okozati összefüggéseket, illetve az egyéni motivációkat, a lábjegyzetekben elhelyezett latin és német nyelvű szövegek kiválóan segítik az olvasót a szerző érvelésének megértésében.

⁵ Csúpn egy lábjegyzetben említi meg, hogy a jezsuiták műveiben is lecsapódik a felvilágosodás („die Aufklärung schlug sich nicht zuletzt in den Werken der Jesuiten nieder”). Ld. 180. p., 131. sz. jegyz. (Megjegyezzük, a barokk fogalmát a kötet nem tárgyalja.)

⁶ „Das Verhältnis des Piaristenordens zur Aufklärung stellte auch einen entscheidenden Faktor für die Beziehungen des Ordens zum Wiener Hof dar.” Ld. 181. p.

A 18. század utolsó harmadában született rendeletek tárgyszerű ismertetése után részletesen és logikusan mutatja be a változtatások piaristákat érintő következményeit, hatásait, valamint a rend részéről érkező reakciókat. Helyesen világít rá a szerző, hogy míg az oktatási reformokkal összességében egyetértettek a piaristák, a katolikus egyházat érintő egyéb törekvésekkel szemben elégedetlenek voltak. Tartalmi szempontból a reformok az oktatásügy területén nem szakítottak a korábbi hagyományokkal, részben ez magyarázza, hogy a szerzetesek részéről nem tapasztalhatunk nagyobb ellenállást (533. p.). Külön vizsgálja a vezetők, illetve a rendtagok válaszait, megnyilvánulásait, és a szerző szerint az utóbbiak részéről jelentkezett erősebb ellenállást.⁷ Bár a felhasznált források (a rend vezetőivel kapcsolatban levelezések, kérvények, a rendtagokkal kapcsolatban panaszlevelek) is elősegítik ezt a konklúziót, a szerző igyekszik kontextualizáltan értelmezni a kútfőit. Sokat segít a folyamatok megértésében (leginkább a piaristák státuszának megőrzése kapcsán), hogy a szerző feltérképezi a rend vezetőinek kapcsolati hálóját, illetve információs csatornáit.

A kötet koncepciózus, tudatos szerkezettel bír, logikusan, didaktikusan szerkesztett, és ez az egyes fejezetek szintjén is megtapasztalható. Riedel jól választott ki olyan szempontokat, tematikus egységeket, amelyek köré fel tudta fűzni a narrációját. Következésképpen ügyelt arra, hogy a fogalmakat, az eltérő nézőpontokat tisztázza, valamint arra is, hogy bizonyos kérdéskörök végén összefoglalja az általa szisztematikusan számba vett adatokat, premisszákat. A tájékozódást Váry Gellért munkáiból álló képgaléria és jól használható térképek segítik. A kötetet német, angol és magyar nyelvű összefoglaló zárja.

Julia Anna Riedel munkájában a magyar művelődés- és egyháztörténet egy igen összetett, ugyanakkor jelentős folyamatát vizsgálja. Jó érzékkel fedezi fel a témában meglévő kontinuitást, nem ragaszkodik a korábbi szakirodalomban rögzült cezúrákhoz, töréspontokhoz, képes az ok-okozati viszonyok feltárására. A kötet további érdeme, hogy a meglévő szakirodalom szintetizálása mellett nagy mennyiségű új forrást von be, és ezeket igen jó érzékkel analizálja, adaptálja, valamint megfelelő metodikai szempontokat, új nézőpontokat alkalmaz. Mindezeknek köszönhetően mind a közép-európai, mind a magyar egyház-, művelődés- és társadalomtörténet számára fontos munkát vehetünk kezünkbe.

(ism.: Gózszy Zoltán)

---

⁷ „Im Unterschied zur Ordensleitung war bei den Mitgliedern des Piaristenordens eine gewisse Form des Widerstandes gegen die staatliche Reformpolitik deutlicher erkennbar.” Ld. 445. p.